

zůstává přiblížení Chatama Sofera v plnosti jeho lidství a konečně i malého příběhu příbuzných proslulého konzervativního rabína, potomků, kteří zejména po roce 1989 navázali s Bratislavou kontakty. Neméně zajímavé je pak i zprostředkování různých názorů na muže, jež dnes – do jisté míry paradoxně – funguje jako symbol tolerance a spolupráce mezi kulturami. Jejím legislativním vyjádřením se stalo memorandum, jehož „dějiny“ a text přinesla následující kapitola, v níž Salner poutavě vylíčil i své setkání s panem Cohnem z Mezinárodního výboru pro ochranu hrobů mudrců z Bratislavy, prvořadě osobnosti a organizace při výstavbě architektonického díla. Další části knihy jsou pak příznačně nazvány podle klíčových etap a problémů stavby (Košajnice, Premena, Formality). Odklon kolejnic MHD, obyvateli Bratislavy přijímán rozporně, i další práce musely respektovat nedotknutelnost pozůstatků zemřelých lidí. Stavba byla podrobena náboženskému doзору, jenž, jak napsal s odstupem času Salner, sehrával „úlohu mosta medzi halachou a technikou“ (s. 103). V kapitole Premena dostal prostor bratislavský architekt Martin Kvasnica, tvůrce díla Rituální kuchyně (2000), aby objasnil svou architektonickou vizi, která musela respektovat i tu skutečnost, že Židé z rodu kohenu mají zákaz kontaktu s hroby. Jakkoliv to připomínalo známou pohádku O chytré horáky, rabínské autority považují výsledné Kvasnicovo řešení za světový unikát. Architekt sám připomíná svou víru, která mu údajně pomohla pochopit židovské hodnoty. Také za prostým názvem Formality se skrývá předsedou ŽNO Bratislava stručně vyprávěné drama kolem chybějících peněz atd. Poslední kapitolu etnolog Salner věnoval návštěvníkům hřbitova a jejich reakcím na dílo, jakousi učebnici judaismu, slovensko-židovských

kontaktů i strukturovanosti židovské komunity.

Knížka, která se čte skutečně jedním dechem, je ovšem unikátní i svým grafickým rozvržením textu a obrazového doprovodu. Zatímco pravá stránka náleží vlastní zprávě, levá je naplněna texty epitařů na hrobech, fotografiemi protagonistů díla, momentkami z významných jednání kolem stavby, historickými snímky funkčního hřbitova i prací na něm během Slovenského štátu, fotografiemi tramvajových kolejnic, budky a podzemí hřbitova v nedávné době, stavebních prací, dřívějších a nynějších poutníků i návštěvníků a konečně současné podoby Memoriálu. Černobílé snímky mají přitom nemenší výpovědní hodnotu jako text. Každý, kdo mohl vidět zdevastovaný hřbitov, jistě při jejich prohlížení pocítí hrdost nad lidským umem i lidskou schopností domluvy. Přesto se – tváří v tvář dílu nového tisíciletí – neubráním jistě nostalgii a smutku, který mi evokují fotografie starého hřbitova, přirozené součásti někdejší Bratislavy s její každodenní multikulturalitou. Introvertnost předválečného hřbitova je prostě nenahraditelná.

Blanka Soukupová

Mečislav Borák (editor): Retribuce v ČR a národní podoby antisemitismu, Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948. Praha – Opava, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Praze a Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 2002, 198 s., anglická nebo německá résumé.

Pozice historika, který vykládá dějiny po

druhé světové válce, je nesmírně složitá. Vedle potíží s ještě „hořícími“ dějinami, respektive nedostatečným časovým odstupem od vlastní látky, přistupuje nemožnost shromáždit prameny v jejich maximální úplnosti a konečně i nedůvěra profesních kolegů studujících starší historii. Tito nezřídka hodnotí pokusy vysvětlit současnost jako doklady pokleslosti historiografie, která se mění údajně v politologii nebo etnologii (antropologii), v mínění mnohých specialistů na středověk a novověk obory pokleslé. I ti, co nerozumějí etnologii, jsou ovšem často konfrontováni s přednostním zájmem veřejnosti o žhavé dějiny a s riziky jiných výkladů, které razantně opanují pole tam, kde chybí profesionální pohled. Sečteno a podtrženo: kriticky vysvětlovat přítomnost je nevděčné, ale důstojné a nesmírně potřebné. S přibývajícím časem však ovšem pochopitelně narůstají přístupné prameny, s jejichž pomocí lze tomu, co se stalo, porozumět ještě lépe.

Přítomný sborník znamená první kolektivní pokus vytěžit materiál ze spisů mimořádných lidových soudů a trestních komisí národních výborů z let 1945–1948, řešících problémy udavačství, obvinění z kolaborace a členství v organizacích, na něž se vztahovalo retribuční právo. Kilometry materiálů retribučního soudnictví, postihujícího nacistické okupanty a domácí kolaboranty, byly v tomto případě studovány ve snaze o rekonstrukci vztahů mezi většinovou protektorátní a poválečnou společností a židovskou menšinou. Netřeba dodávat, že právě kolem tohoto poměru panuje mnoho pravdivých i nepravdivých mýtů. Autoři sborníku ale logicky sledovali poválečnou společnost, nebo se alespoň dotýkali také syrové poválečné atmosféry, v níž lidský život měl pravděpodobně nižší hodnotu než dnes. Ve svých referátech přinesli

i četné doklady o pokusech Komunistické strany Československa dostat se prostřednictvím procesů na politické výsluní.

Úvodem je třeba konstatovat, že výzkum začal takřka na zelené louce, a proto první příspěvek Pavla Zemana kriticky zhodnotil příčiny dosavadního neuspokojivého stavu bádání o retribučním soudnictví. Zároveň se pokusil o zdařilou typologizaci literatury k tématu (dobové texty o válečném a poválečném mezinárodním trestním právu, projevy reprezentantů českého válečného nekomunistického a komunistického exilu, časová právní literatura, tehdejší memoáry, exilové politologické a historické práce, soudobé historické práce na čele s monografií Mečislava Boráka o mimořádném lidovém soudu v Ostravě /1998/). Na Zemana navazující Petr Bednařík podnikl pracnou excerpci tehdejšího českého tisku, v této otázce ovšem zřejmě zprvu relativně jednotného. Až na jaře 1946 začal levicový tisk vystupovat razantněji. Vedle tónu zpravodajství si však Bednařík všiml i toho, jakým kauzám přikládala peridika nejvyšší váhu. Obeznamení s dochovanými soudními spisy 24 mimořádných lidových soudů, které řešily více než 38 000 případů, provedl jejich největší znalec Mečislav Borák. Ten vedle „dějin“ pohybu spisového materiálu předložil výsledky sond jeho rozsahu, uložení, evidence a katalogizace v zemských, oblastních a jiných archivech. Na závěr konstatoval, že již v době svého vzniku byl materiál evidován nejednotně. Dnes navíc řada spisů chybí. Badatelskou práci znesnadňuje rovněž neprovedená katalogizace více než jedné poloviny fondů, přičemž jen zhruba pět procent z nich vypovídá o česko-židovském soužití. O jeho konkretizaci se pokusil v následujícím příspěvku Dieter Schallner, sledující spisy v archivu v Zámrsku (4099 spisů, 330 se židovským tématem, z toho 164

české kauzy). S jejich pomocí lze skutečně nahlédnout do myšlenkového světa dozorkyň místních koncentračních táborů i dalších „řadových“ českých Němců, právě tak jako do české mentality. Schallnerovo tvrzení o vyšší míře českého „ideového“ antisemitismu je však po mém soudu ještě nutno konfrontovat s materiálem z jiných oblastí, jakkoliv lze jistě s autorem souhlasit v tom klíčovém bodě, že dobro a zlo „existují napříč národnostmi a sociálními skupinami“ (s. 68).

Následující články pak souhrnně charakterizovaly rozsah fondu mimořádného lidového soudu, dějiny jeho činnosti, její politizaci, místní specifika (např. benevolentnost soudu na Hlučínsku, jeho větší shovívavost vůči místním Čechům oproti Němcům, absenci projevů českého fašismu a antisemitismu, ale i pomoci židovskému obyvatelstvu), někdy nejčastější důvody obžaloby, výsledky procesů, osobnosti vyšetřujících; případně představovaly typické nebo nejdůležitější antisemitské případy (týrání /ubití/ židovských vězňů a spoluobčanů, jejich udávání pro přestupky proti rasovým zákonům, nezákonné obohacování na židovský úkor, udávání Čechů, kteří pomáhali Židům). Dušan Janák studoval činnost Mimořádného lidového soudu v Opavě, Jiří Mašata v Novém Jičíně, Kateřina Kočová v Liberci, Iveta Galečková, jež se pokusila o typologizaci antisemitských případů, v Olomouci. Galečková také výstižně poukázala na fakt občasného obtížného dokazování protizidovského chování obžalovaného; za obviněním z antisemitismu i za antisemitismem stála často sousedská nevráživost.

Studium deníku žalobce mimořádného lidového soudu doporučila Květa Jechová jako pomůcku pro orientaci v rozsáhlé agendě; sešla se v něm hlášení o zločinech z nejrůznějších zdrojů, přičemž zlo-

činy byly sledovány až do konce šetření (antisemitismus je zřejmý zhruba v jedné čtvrtině případů). Po dvouleté exerceci fondů oblastního archivu v Praze však Jechová musela konstatovat, že ani deník žalobce nezkrátí nutné mnohaleté studium. Z pražských fondů (spisy trestních komisí nalézacích Ústředního národního výboru hl. m. Prahy) čerpal i Jan Ryba. Jeden z nejzdařilejších příspěvků ve sborníku se pokusil o jakousi typologii antisemitských deliktů a úvahu o metodice výzkumu. Materiál trestních komisí národního výboru procházela Marie Crhová (Olomouc), jež konstatovala, že k židovské problematice a antisemitismu se vztahovalo pouze jedno procento trestních řízení, často torzovitě dochovaných. Z tohoto důvodu se jí jako vhodnější pramen jeví materiál mimořádných lidových soudů, které – na rozdíl od národních výborů – antisemitismus sledovaly. Tuto skutečnost potvrdil i Miroslav Kružík, který pročetl materiály bývalých okresů Nové Město na Moravě a Velké Meziříčí, navíc okresů s minimálním procentem Židů. Spíše než antisemitismus lze v těchto spisech sledovat téma kolaborace a odboje. Konkretizaci činnosti retribučních komisí se věnovala Andrea Lněničková (na příkladu národního výboru v Ostravě). Martin Jabůrek pak zkoumal antisemitismus konkrétní osoby, která stanula před trestní komisí ONV: kontroverzního katolického básníka Jakuba Demla. Autor se pokusil o jakýsi průřez Demlovým dílem, ukázal jeho myšlenkové vzory i momenty problematizující Demlův nenávistný vztah k Židům. Lze jen litovat, že Jabůrek nezasadil Demlovo dílo důsledněji do dobového antisemitského myšlení; Nezvalovo angažmá při Demlově osvobození by se tak ukázalo ještě v ostřejším světle. Tečku za celým cyklem referátů udělala Helena Krejčová, která

upozornila na typičnosti a zvláštnosti retribučního soudnictví na Slovensku (podléhalo zákonodárství Slovenské národní rady, zasahovaly do něho – podobně jako v Čechách – zahraniční vlivy, soudy se dopouštěly omylů, docházelo ke korupcím, problémům s vykonáváním rozsudku trestů smrti, do soudnictví prosakoval zcela zřejmě antisemitismus).

Poslední dva příspěvky se věnovaly období protektorátu. Jarmila Pešková podala informace o dokumentační rešerši antisemitských aktivit Národního souručenství v letech 1939–1944, včetně utřídění materiálu do jednotlivých tematických okruhů. Bude zajímavé sledovat další zasazení vypsaných a klasifikovaných dat do širších souvislostí protektorátního vývoje i geneze českého antisemitismu. Otomar L. Krejča se pak v zajímavém příspěvku o problémech etiky, vyrovnávání se s minulostí, otázkách řešených na materiálu fašistických skupin v době protektorátu (archiv Ministerstva vnitra), pokusil oponovat některým mýtům o poválečném období; antisemitismus byl podle něj chápán jako závažný delikt.

Je zřejmé, že důkladná analýza retribučního soudnictví napomůže náš pohled na poválečnou i válečnou atmosféru zpřesnit. Elegantní sborník (bohužel s občasnými chybami v interpunkci a s občasnou nevhodnou terminologií /židovské etnikum, židovská otázka/) je jedním z prvních kroků k poznání spisů mimořádných lidových soudů a trestních komisí národních výborů. Bude to chtít ovšem velkou sebekázeň členů rozsáhlého autorského kolektivu, aby se do budoucna mohlo přistoupit ke komparaci českého, slovenského i zahraničního vývoje. Tendence k nejednotné metodice výzkumu se již zcela zřejmě projeví.

Blanka Soukupová

Alexandra Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*.

Vyšehrad, Praha 2004, 314 s.

Publikace Alexandry Navrátilové, vědecké pracovnice Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně, představuje výsledek dlouholetého odborného zájmu a osobního zaujetí tématem, které autorku oslovilo již v počátcích její vědecké dráhy. Otázkami obřadních se zabývala v rámci aspirantury a v roce 1980 obhájila kandidátskou disertační práci pod názvem „Obřady při narození a smrti“. Odborná profilace autorky se v dalších letech rozšířila (lidové stavitelství a problematika bydlení, interetnické vztahy a urbánní etnologie), nicméně problematice obřadní kultury a zejména obřadnosti životního cyklu zůstala nejněvnější.

Práci podloženou dlouholetým studiem bohatých materiálů a vlastním dlouhodobým terénním výzkumem rozčlenila autorka na dvě hlavní části – období příchodu na svět (*Narození, křtiny a šestinedělí*) se všemi zvyky a zvyklostmi toto období doprovázejícími a dobu odchodu jedince z tohoto světa (*Smrt a pohřbívání*) se všemi obřady k tomu náležejícími. Těmto dvěma základním partiím předřadila krátký úvod, kde upozornila na důležitou skutečnost, že tradicí ovlivněné obřadní a obyčejové projevy při narození a smrti člověka přezívají až do dnešních dnů a stále existuje potřeba značné části lidí vykonávat úkony posvátného, přírodně svátečního charakteru, jejichž zdroje spočívají v často velmi dávné minulosti. A to i u těch jednotlivců, kteří se prezentují jako bezkonfesní. Tradiční projevy lidové kultury (včetně těch spojených s narozením a smrtí člověka) tvoří i dnes významnou část moderního způsobu života a jejich vliv přetrvává.